

تبیین و تحلیل روان‌شناختی مشوق‌های انگیزشی قرآنی برای روابط کلامی

علی احمد پناهی* | محمدرضا حاتمی** | احمد عباسی فرد***

چکیده

قرآن کریم با درک عمیق از سازوکارهای روانی انسان، یک سیستم انگیزشی همه‌جانبه ارائه می‌دهد که هم بر انگیزه‌های درونی (معناجویی، آرامش، شایستگی) و هم انگیزه‌های بیرونی (پاداش و تنبیه اجتماعی و اخروی) تأکید دارد. هدف پژوهش پیش رو، تبیین و تحلیل برخی از مشوق‌های انگیزشی در آموزه‌های قرآنی در رابطه با روابط کلامی است. پرسش اساسی این است که در آموزه‌های قرآنی و در راستای ترغیب افراد به رعایت روابط کلامی پسندیده و تحول‌آفرین، چه مشوق‌های انگیزشی وجود دارد. روش به کاررفته در این تحقیق، روش تحلیل محتوای کیفی و استنباطی است و روش گردآوری داده‌ها، مبتنی بر بررسی متون دینی، اسناد کتابخانه‌ای و نظری و تحقیقات تجربی می‌باشد. با استناد به پژوهش پیش‌رو، می‌توان ادعا نمود که آموزه‌های قرآنی با بهره‌گیری از یک نظام هوشمند انگیزشی، افراد را به سمت الگوهای ارتباطی شایسته سوق می‌دهند. این نظام انگیزشی را می‌توان به دو دسته کلی مشوق‌های مثبت (تقویت‌کننده) و مشوق‌های منفی (بازدارنده) تقسیم کرد که هرکدام دارای ابعاد معرفتی و روان‌شناختی عمیقی هستند. این مشوق‌ها با وعده دستیابی به رفتاری مطلوب، انگیزه درونی و بیرونی فرد را برای رعایت روابط کلامی پسندیده افزایش می‌دهند. مشوق‌های قرآنی صرفاً مجموعه‌ای از دستورات اخلاقی نیستند، بلکه بر اساس یک روانشناسی عملی و هوشمند بنا شده‌اند که عمیق‌ترین لایه‌های وجود انسان را خطاب قرار داده و او را به سوی ارتباطی تحول‌آفرین و سلامت روانی رهنمون می‌سازند. تشویق رفتارهای کلامی نیک، به تدریج آن را به یک عادت و سبک رفتاری پایدار تبدیل می‌کند که نهایتاً منجر به «تحول» در شخصیت فرد و در مقیاس بزرگ‌تر، تحول در شبکه روابط اجتماعی می‌شود.

کلیدواژه‌ها: روابط کلامی، آموزه‌های قرآنی، مشوق‌های انگیزشی، تقویت رفتار بیرونی، بهبود روابط، افزایش صمیمیت و همدلی.

* هیأت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم. (نویسنده مسئول) (Apanahi@rihu.ac.ir)

** هیأت علمی دانشگاه شهید باهنر کرمان. (mrhhatami@uk.ac.ir)

*** هیأت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. (aafard20@yahoo.com)

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۹/۰۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۰۷)

□ پناهی، علی احمد؛ حاتمی، محمدرضا؛ عباسی فرد، احمد؛ (۱۴۰۴). تبیین و تحلیل روان‌شناختی مشوق‌های انگیزشی قرآنی برای روابط کلامی، *فصلنامه*

اخلاق و حیاتی، ۴ (۳۷)، ۹۲-۷۳. | doi: 10.22034/re.2026.543250.2113

بیان مساله

در دین اسلام، نسبت به خوش‌کلامی و سنجیده سخن گفتن، بسیار تاکید شده است. آموزه‌های قرآنی، با بینشی عمیق از فطرت انسان، "تکنیک‌های کاربردی برای زندگی سالم ارائه می‌دهند. سخن سنجیده و حسابگرانه، از اندیشه‌های زلال و شخصیت‌های بهنجار سرچشمه می‌گیرد. کسی که لرزان می‌اندیشد، مضطرب فکر می‌کند و چون فکرتش بر بنیانی استوار بنا نشده است، نمی‌تواند سنجیده و خردمندانه سخن گوید. بهترین الگو در زمینه شیوه و چگونگی سخن گفتن، کلام خداوند است که هم به شیوه عملی و هم کلامی، زیبا، شیرین، مودب، شیوا، محکم و استوار بیان شده است. کلمات ائمه معصومین علیهم‌السلام نیز چون ریشه در وحی و کلام الهی دارد، سنجیده، خردمندانه، حکیمانه و دلنشین است. بنیاد خوش‌کلامی و سنجیده‌گویی، بر پایه مهربانی و خردمندی گوینده گذارده می‌شود و اگر کسی نرم و مهربان و حکیم نباشد، سخن گفتن او نیز نرم و حکیمانه و شیرین نخواهد بود (جوادی آملی، ۱۳۸۹). سخنان اندیشمندان و حکیمانه و سازنده و بهنجار از کسانی سرچشمه می‌گیرد که دارای بینشی قوی و ژرف و مبتنی بر حکمت و خردمندی دارند (پناهی، ۱۴۰۲، ص. ۷۴-۷۵). توصیه به روابط کلامی پسندیده، نه تنها یک دستور اخلاقی انتزاعی، بلکه دستورالعملی روان‌شناختی برای ساخت یک زندگی فردی و اجتماعی موفق و آرام است. تحلیل روان‌شناسی مدرن، نه تنها این آموزه‌ها را نقض نمی‌کند، بلکه به زیبایی بر صحت و عمق آن مهر تأیید می‌زند و انگیزه‌ای عقلانی برای عمل کردن به آنها فراهم می‌سازد. مطالعات نشان می‌دهد که ارتباط کلامی مؤثر نقش محوری در تقویت روابط و حل تعارضات ایفا می‌کند. تحقیقات نشان می‌دهند که ارتباط باز و همدلانه، درک متقابل و پیوند عاطفی را افزایش می‌دهد (سون و کیم^۱، ۲۰۲۴). افرادی که توانایی ارتباط سازنده و نیکو با دیگران دارند از رضایتمندی بیشتری برخوردار بوده و موفقیت بیشتری دارند (جووا و بهاتی^۲، ۲۰۰۶). توانایی برقراری ارتباط و تعامل سازنده و سالم و ایجاد ارتباط قوی و روشن با دیگران، نقش کلیدی در کارآمدی و پویایی روابط دارد (مانفردینی^۳ و دیگران، ۲۰۱۰). ارتباط

1. Son & Kim

2. Juvva, S., & Bhatti, R

3. Manfredini

کلامی نیکو، نقش سازنده در کنترل و مدیریت تعارض‌ها ایفا می‌کند و زمینه تفاهم و همدلی را در فرایند روابط بهبود بخشد. مطالعات نشان می‌دهند که ارتباط کلامی مثبت، تاب‌آوری را تقویت می‌کند و از تعارضات جلوگیری می‌نماید (تگو مولیو^۱ و همکاران، ۲۰۲۳؛ ریزکیلا^۲ و همکاران، ۲۰۲۵). روابط کلامی سازنده، در افزایش سطح حرمت خود، مثبت‌اندیشی، شادکامی، رضایت از زندگی و رضایت از روابط اجتماعی و خانوادگی و در کاهش چالش‌های میان فردی، نقش زیادی دارد (اوزر و همکاران^۳، ۲۰۱۶؛ میلر اسمدم و همکاران^۴، ۲۰۱۵). در یک پژوهش حوزه اضطراب مشاهده شد که ارتباطات کلامی مادرانه به عنوان مکانیسمی در رابطه بین باورهای ترس اجتماعی والدین و کودکان عمل می‌کند و فرایند تعامل بهنجار را تسهیل می‌کند (زیتنگلو^۵ و همکاران، ۲۰۲۵). روابط کلامی پسندیده در آموزه‌های اسلامی ستایش و تشویق شده است^۶ (کلینی، ۱۴۲۹، ج. ۴، ص. ۶۸۳). یکی از اقتضائات مهم در شکل‌گیری جامعه مدنی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و پیوند قلبی بین آحاد انسانی، روابط کلامی نیکو است. حکماء و اندیشمندان و از جمله ارسطو، خواجه نصیر طوسی، مطهری، علامه طباطبایی، جوادی آملی و...، انسان را موجودی اجتماعی و به اصطلاح مدنی^۷ بالطبع می‌دانند (بهروزی لک، ۱۳۹۶، ص. ۲۳-۴۴) و اقتضای مدنی بودن انسان، آموختن قواعد ارتباطی و به ویژه روابط کلامی پسندیده است. بسیاری از ویژگی‌های اساسی که در سخنان پیامبرگرامی اسلام ﷺ در رابطه با صفات مومن بیان شده، معطوف به روابط کلامی و تعامل صمیمانه و محترمانه و خردمندانه با دیگران است^۷ (نوری طبرسی، ۱۴۰۸، ج. ۱۱، ص. ۱۱۷۸). در آموزه‌های قرآنی به گونه‌های مختلف (تلویحی، تصریحی، ضمنی و...) تلاش شده تا انگیزش افراد را در رابطه با بهره‌گیری

1. Teguh Mulyo

2. Rizkillah

3. Özer, et al

4. Miller Smedem., et al

5. Zeytinoglu

۶. يَا شِيعَةَ آلِ مُحَمَّدٍ، اَعْلَمُوا أَنَّهُ لَيْسَ مِنَّا... وَمَنْ لَمْ يُحْسِنْ صُحْبَةً.

۷. جَمِيلُ الْمُنَازَعَةِ، كَرِيمُ الْمُرَاجَعَةِ، أَوْسَعُ النَّاسِ صَدْرًا، ...، بُشْرُهُ فِي وَجْهِهِ ...، لَا يَكْشِفُ سِرًّا وَلَا يَهْتِكُ سِرًّا، لَطِيفُ الْحَرَكَاتِ خُلُو الْمُشَاهَدَةِ، حَسَنُ الْوَقَارِ لَيْنَ الْجَانِبِ، ...، صَدُوقُ اللِّسَانِ، ...، يَزِنُ كَلَامَهُ، حَبِيبٌ...

گسترده از روابط کلامی پسندیده و نیکو، تشویق و ترغیب نمایند. برخورداری از شناخت و انگیزه، از مهم ترین عناصر تحقق بخشی به رفتار بیرونی است و شناخت می تواند تأثیری علی بر انگیزش داشته باشد و افزایش انگیزش نیز به رفتار منتهی می شود (پناهی و جان بزرگی، ۱۳۹۶، ص. ۱۳۱-۱۳۲ و رابینز و جاج^۱، ۲۰۱۵، ص. ۵۲). انگیزش^۲ به معنای تحریک، ترغیب، تحریض و هیجان، چرایی رفتار، عامل نیرو دهنده، هدایت کننده و نگهدارنده رفتار (سیف، ۱۳۸۳، ص. ۳۴۹-۳۳۶)، از مهم ترین عناصر در پیشرفت یادگیری و تحول رفتار است (اندری، پاتریسیا و والتینا^۳، ۲۰۱۴، ص. ۴۳۲-۴۳۷). به زبان ساده، انگیزش به دلایل اساسی رفتار اشاره دارد و مجموعه ای از باورها، نگرش ها، ارزش ها، منافع و اقداماتی است که فرد را به انجام دادن یا ندادن رفتار سوق می دهد (لای^۴، ۲۰۱۱، ص. ۵). اصطلاح انگیزه اغلب با انگیزش مترادف به کار می رود. با این حال می توان انگیزه را حالت مشخصی که سبب ایجاد رفتاری معین می شود، تعریف کرد. به سخن دیگر، انگیزه اصطلاحی دقیق تر از انگیزش است. انگیزش عمل کلی مولد رفتار به شمار می رود؛ اما انگیزه حالت اختصاصی رفتار خاص است (سیف، ۱۳۸۳، ص. ۳۳۷). برخی نیز انگیزه را به عنوان نیرویی که فرد را برای رسیدن به سطح بالایی از موفقیت و عملکرد مطلوب و تلاش بر غلبه بر موانع، تعریف کرده اند (فیدن و اوزتورک^۵، ۲۰۱۵، ص. ۹۰۵-۹۱۴). روان شناسان، انگیزش را عنصری می دانند که رفتار شخص را تحریک می کند و در جهت معین سوق می دهد و آن را هماهنگ می سازد. به اعتقاد روان شناسان، تلاش و رفتارهای آدمی به عوامل متعددی مانند انگیزه^۶، علاقه^۷، نیاز^۸، مشوق^۹، ارزش^{۱۰}، نگرش^{۱۱} و غیره وابستگی

1. Robbins and Judge

2. Motivation

3. Andrei, Patricia Izabela & Valentina

4. Lai

5. Fidan, T; Oztürk, I

6. motive

7. Interes

8. Need

9. Encourage

10. Value

11. Attitud

دارد. این عوامل از هم جدا نبوده و بر همدیگر اثرگذارند و به رفتارهای انسان جهت داده و تحقق می‌بخشند (بارکوکیس^۱ و همکاران، ۲۰۰۸، ص. ۳۹-۵۵). پژوهش‌ها نشان می‌دهد که انگیزه درونی، عملکرد بهتری نسبت به انگیزه بیرونی، در افراد رقم می‌زند (کوپر، پاتال و رابینسون^۲، ۲۰۰۸، ص. ۲۷۰-۳۰۰). در قرآن مجید و در احادیث اهل بیت علیهم السلام، از ظرایف و دقایق بسیاری درباره مناسبات فردی و اجتماعی انسان با خداوند، خود، دیگران و طبیعت سخن رفته است. سوال اساسی در پژوهش پیش رو این است که در قرآن کریم چه مشوق‌های انگیزشی در رابطه با اهمیت و کاربرد روابط کلامی سنجیده و پسندیده، وجود دارد و جلوه‌های روابط کلامی پسندیده و سازنده چیست؟ در پژوهش پیش رو تلاش شده با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی، به تحلیل، تبیین و استخراج برخی از مشوق‌های انگیزشی در آموزه‌های قرآنی و در راستای ترغیب آحاد جامعه به رعایت روابط کلامی بهنجار و پسندیده، پرداخته شود.

پیشینه

با تتبع و مطالعه‌ای که در رابطه با پیشینه موضوع انجام گرفت این نتیجه حاصل شد که بحث مستوفایی و به ویژه با نگاه قرآنی و حدیثی در رابطه با موضوع پیش رو صورت نگرفته است و در برخی مقالات و کتاب‌ها، فی الجمله مطالبی بیان شده است. برخی از کتاب‌ها و پژوهش‌هایی که به نظر می‌رسید ارتباط بیشتری با موضوع پیش رو دارد عبارتند از:

۱. میر صفایی، الهه السادات؛ مصلائی پور، عباس و زرسازان، عاطفه (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «تحلیل مثلثیت در قرآن کریم با تکیه بر همنشین‌ها و کنش گفتاری» به اهمیت کنشوری‌های کلامی در روابط پرداخته است و از آموزه‌های وحیانی در این زمینه بهره برده است.
۲. فتحی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان اصول تربیت گفتاری در قرآن کریم با تکیه بر بُعد اجتماعی، به مواردی از اصول ارتباط اجتماعی از منظر قرآن کریم، پرداخته‌اند.
۳. اسدی و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان ارائه الگوی نظری تربیت اجتماعی کودکان بر اساس آیات قرآن، به دسته‌بندی و توصیف آیات مرتبط با تربیت اجتماعی پرداخته و تلاش کرده یک

1. Barkoukis

2. Cooper, Patall, & Robinson

الگوی نظری مبتنی بر آموزه های قرآنی ارائه دهد.

۴. فتحی، علی و سیدسادات خراسانی، راضیه (۱۳۹۷) در مقاله ای با عنوان «جامعیت قرآن مجید در حوزه اصول اخلاق اجتماعی با تکیه بر اصول گفتاری» به ضوابط کلامی در قرآن کریم پرداخته و پیامدهای تربیتی آن را تبیین نموده است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت، یک مطالعه کیفی با روش تحلیل محتوای کیفی^۱ و استنباطی^۲ است. تحلیل محتوای کیفی یک روش تحقیقی سیستماتیک برای طبقه‌بندی و تفسیر معنا از داده‌های متنی (مانند مصاحبه‌ها، اسناد، یا نوشته‌ها) از طریق فرآیند کدگذاری و شناسایی تم‌ها یا الگوها است (کرپندورف^۳، ۲۰۱۹ و کرپندورف، ۲۰۱۹، ص. ۱-۲۷). این روش به محقق اجازه می‌دهد تا با تعمق در متون دینی، به کشف معانی پنهان و استخراج الگوهای مفهومی از متون بپردازد. متون می‌توانند روزنامه‌ها و مجلات و کتاب‌ها و یا آیات قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم‌السلام) باشد. داده‌های اصلی این پژوهش را آیات و روایات مرتبط با روابط کلامی در روابط اجتماعی تشکیل می‌دهند. در پژوهش پیش رو محقق تلاش تا مهم‌ترین شاخصه‌های روابط کلامی قابل استخراج و استنباط از آموزه‌های وحیانی و در تعامل با دیگران و در روابط اجتماعی را، تبیین و تحلیل و استنباط کند.

یافته‌های پژوهش

با تتبع و کنکاشی که در آیات قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام انجام گرفت، می‌توان ادعا نمود که در آموزه‌های قرآنی و حدیثی و به گونه‌های مختلف به مشوق‌های انگیزشی در رابطه با روابط کلامی و معرفی جلوه‌های آن پرداخته شود. همچنین در آموزه‌های اسلامی تلاش شده به پیامدهای مثبت و سازنده بهره‌گیری از روابط کلامی بهنجار، اشاره گردد. برخی از جلوه‌های تشویقی و ترغیبی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و حدیثی مرتبط با روابط کلامی عبارتند از:

1. Qualitative Content Analysis
2. Inferential Content Analysis
3. Krippendorff

۱. ایجاد انگیزه به بهره‌گیری از واژه‌های زیبا در روابط کلامی

استخدام واژه‌های فاخر و زیبا از انتظارات اسلام در روابط است. واژه‌ها و کلمات قدرت سازندگی یا تخریب دارند. هر کلمه‌ای که به کار می‌بریم در ذهن خودمان و در ذهن مخاطب، تاثیر دارد و اندیشه را متحول می‌کند. کاربرد کلمات و واژه‌های فاخر و زیبا از مهم‌ترین جلوه‌های ارتباط کلامی است. برخی واژه‌ها و کلمات چنان آراسته و فاخر و دارای انرژی مثبت هستند که در دل و روان نفوذ می‌کند و شاکله شخصیتی افراد را تحت تاثیر قرار می‌دهد و روابط را بهبود می‌بخشد. قرآن کریم، همه مردم را توصیه به سخن زیبا و فاخر نموده است^۱ (بقره، ۸۳ و نساء، ۸۷). امام باقر علیه السلام درباره مراد از این آیه شریفه می‌فرماید: بهترین سخنی که دوست دارید مردم به شما بگویند، به آن‌ها بگویید^۲ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۵). خداوند متعال به پیامبر خاتم توصیه فرموده که به بندگانم بگو سخن نیکو بر زبان جاری کنند^۳ (اسراء، ۵۳). ارتباط کلامی فاخر و زیبا، باعث تحکیم روابط و باعث تقویت دوستی می‌شود^۴ (فصلت، ۳۴) و محبوبیت را افزایش می‌دهد^۵ (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ص ۲۰).

۲. تشویق به کاربرد ادبیات نرم و تهی از زبری

قرآن کریم، با امر به خوش‌زبانی، اجتناب از درشت‌گویی، به نرمی سخن گفتن و گفتار کریمانه، به طور مکرر در آیات خویش بر این مطلب صحّه گذاشته و شیوه سخن گفتن را به انسان متذکر می‌شود: به بندگانم بگو آنچه را که بهتر است بگویند که شیطان میانشان را به هم می‌زند^۶ (اسراء، ۵۳). مقصود از جمله «الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» کلماتی است که احسن، مشتمل بر ادب، خالی از خشونت و ناسزا و در يك کلام، نیکوترین باشند (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۱۶۲). دستور قرآن در کنش متقابل با دیگران، برخورد ملایم و توأم با مهر و عواطف انسانی است و فواید آن را نیز تنبیه و هوشیاری و اصلاحگری می‌داند^۷ (طه، ۴۴). پیامبر اکرم فرمود: بی‌گمان کامل‌ترین مؤمن کسی است که

۱. وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا. وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا.

۲. عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا قَالَ قُولُوا لِلنَّاسِ أَحْسَنَ مَا تُحِبُّونَ أَنْ يُقَالَ فِيكُمْ.

۳. وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ.

۴. وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ.

۵. الْقَوْلُ الْحَسَنُ يَثْرِي الْمَالَ وَيُنْمِي الرَّزْقَ وَيُثْبِتِي فِي الْأَجَلِ وَيُحَبِّبُ إِلَى الْأَهْلِ وَ يُدْخِلُ الْجَنَّةَ.

۶. وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ.

۷. فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى.

اخلاقش نیکو باشد و من نیک رفتارترین شما با دیگران هستم (ابن ابی الدنيا، بی تا، ج ۲، ص ۶۶۰). روابط کلامی لطیف، نقش مهمی در ایجاد صمیمیت و همدلی و تحوّل دارد. قرآن کریم، عواقب تندى و خشونت با دیگران را، پراکندگی و بیزاری دانسته و می فرماید: اگر خشن و دل سخت می بودی، مردم از اطراف تو پراکنده می شدند^۱ (آل عمران، آیه ۱۵۹). تندى و خشونت در تعامل با دیگران، افزون بر آزار خویش^۲ (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۳، ص ۷۸۱)، باعث بیزاری افراد از همدیگر (به ویژه از فرد بد اخلاق) می شود^۳ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق، ص ۲۱۴). امام سجاده^{علیه السلام} در دعای مکارم الاخلاق می فرماید: بار الهها! موقم بدار تا با طبع نرم و ملایم و خلق فروتنی و تواضع، با مردم معاشرت نمایم^۴ (علی ابن الحسین، ۱۳۷۶، ص ۹۶). نرم گویی و نرم خوئی دو صفت از صفات حمیده و دو خصلت از خصال پسندیده است. خشونت و تندى از عناصر کینه و دشمنی است. حضرت موسی^{علیه السلام} با نرمی خود، فرعون را مدیریت نمود؛ حال اگر با خشونت سخن می گفت شاید جان خود را هم از دست می داد و به هدف هم نمی رسید. نکته دیگر آنکه اگر انسان با کسی سخنان تند، خشن و مذموم بگوید همان گونه پاسخ می شنود. حضرت علی^{علیه السلام} فرموده اند: زشتی پاسخ (که می شنوی) از زشتی سخن است (که می گوید)^۵ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۹۷). حضرت علی^{علیه السلام} می فرماید: هر کس در سخن گفتن نرم باشد و آرام سخن گوید محبت او در دلها جای می گیرد^۶ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۳۹۶). طبیعی است که هر محبوبي کلامش گوش کردنی است و الگو قرار می گیرد. گفتار دلپسند، گفتار شفاف، واژه های لطیف^۷ (طه، ۴۴) باعث جذب دیگران است. گفتار دلنشین^۸ (نساء، ۸۷)، گفتگوی شیرین و لطیف باعث آمادگی روان شناختی دیگران برای شنیدن و پذیرش می گردد و روابط را بهبود می

۱. فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ - وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

۲. مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ، عَذَّبَ نَفْسَهُ.

۳. مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ مَلَأَ أَهْلُهُ.

۴. اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَحَلِّبْنِي بِجَلِيلَةِ الصَّالِحِينَ، وَالْبَسْنِي زِينَةَ الْمُتَّقِينَ، ... وَلِيْنِ الْعَرِيكَةِ، وَخَفْضِ الْجَنَاحِ، وَحُسْنِ السَّيْرِ.

۵. نَكِيرُ الْجَوَابِ مِنْ نَكِيرِ الْخِطَابِ.

۶. مَنْ لَانَتْ كَلِمَتُهُ وَجَبَتْ مَحَبَّتُهُ.

۷. قَوْلَا لَيْنَا.

۸. وَإِذَا حُبَيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا.

بخشد. سخنان نرم و لطیف، باعث افزایش دوستی و صمیمیت در روابط می‌شود. حضرت علی علیه السلام در این زمینه فرموده اند: زبانت را به نرم گویی و سلام کردن (به دیگران) عادت ده، تا دوستدارانت زیاد و بدخواهانت اندک شوند^۱ (لیثی، ۱۳۷۶، ص. ۳۴۰). رعایت حد و مرز سخن^۲ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص. ۲۴۸) و پرهیز از کلمات ناخوشایند^۳ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص. ۵۴۸) از عوامل موثر در بهبود روابط و تاثیر در دیگران است. گفتگو با صدای بلند و کاربرد کلمات ناخوشایند، باعث دلزدگی و بی‌زاری و باعث کاهش جذابیت و هیبت گوینده می‌شود^۴ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۹۹) و پذیرش عاطفی را مختل می‌کند.

۳. تشویق و ترغیب به سخنان متقن و قابل ادراک

در آموزه های اسلامی و به ویژه در قرآن کریم، مردم را به قول سدید^۵ (احزاب، ۷۰) و سخنی که در آن سستی و دروغ و بی انصافی نباشد^۶ (انعام، ۱۲۵)، تشویق نموده‌اند و این دستور قرآنی معطوف به همه انسان ها می باشد. قول سدید» عبارت است از کلامی که مطابق با واقع باشد، لغو نباشد و یا اگر فایده دارد، در جهت ضرر رساندن به دیگران نباشد. پس بر مؤمن لازم است که به راستی و واقعیت آنچه می گوید مطمئن باشد (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص. ۵۲۳). سخنی که تهی از افراط و تفریط باشد و بر محور انصاف و اعتدال بچرخد و سخنی که از استحکام و قوت (مستند، معتبر، عقلانی و قابل پذیرش) برخوردار باشد، باعث اقتناع اندیشه و ذهن دیگران می شود و مورد پذیرش قرار می گیرد. قرآن کریم از بگو و مگوی و مجادله بیهوده، نهی کرده است و به جدال احسن توصیه نموده و می فرماید: با آنها به روشی که نیکوتر است، استدلال و مناظره کن^۷ (نحل، ۱۲۵). رسول خدا فرمود: «از عیوب مرد همین بس که همنشین خود را با سخنان نامربوط و بیهوده آزار دهد»^۸ (کلینی، ۱۴۲۹، ج.

۱. عَوَّدَ لِسَانَكَ لِيْنَ الْكَلَامِ وَ بَدَّلَ السَّلَامَ بِكُثْرٍ مُّجْتَرِكٍ وَ يَقُلُّ مُبْغِضُوكَ.

۲. أَفْضَلُ الْأَدَبِ أَنْ يَقِفَ الْإِنْسَانُ عِنْدَ [عَلَى] حَدِّهِ وَ لَا يَتَعَدَّى قَدْرَهُ.

۳. كَفَاكَ أَدَبًا لِنَفْسِكَ اجْتِنَابُ مَا تَكْرَهُهُ مِنْ غَيْرِكَ.

۴. إِيَّاكَ وَ مَا يُسْتَهْجَنُ مِنَ الْكَلَامِ فَإِنَّهُ يَحْسُ عَلَيَّكَ اللَّقَامُ وَ يَنْفُرُ عَنْكَ الْكِرَام.

۵. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا.

۶. إِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا.

۷. جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

۸. كَفَى بِالْمَرْءِ عَيْبًا أَنْ يُبَصِّرَ مِنَ النَّاسِ مَا يَعْمَى عَلَيْهِ مِنْ نَفْسِهِ، وَ أَنْ يُؤْذِيَ جَلِيسَهُ بِمَا لَا يَنْعِيهِ.

۴. ص. ۱۸۵). حضرت علی علیه السلام نیز می‌فرماید: از مجادله بپرهیزید که قلب‌ها را نسبت به برادران مریض می‌کند و بذر نفاق می‌کارد^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص. ۳۰۰). امام سجاده علیه السلام نیز فرمود: حق همنشین تو آن است که با او نرم‌خویی و نرم رفتاری کنی و هنگام گفتگو با او، جانب انصاف نگه داری... و جز خیر و خوبی به او نگویی (نه پرگویی کنی و نه درشت‌گویی و نه برتر از سطح فهم او سخن بگویی)^۲ (طبرسی، ۱۳۷۰، ص. ۴۲۲).

۴. ایجاد انگیزه به رعایت ادبیات محترمانه و دلپسند

از نگاه قرآن کریم، سخن باید دلپسند و دلنشین نیز باشد و آزارنده و ملال آور نباشد^۳ (حج، ۲۴). قرآن کریم به سخنان پسندیده فرمان داده است^۴ (نساء، ۹). سخن، بایستی کریمانه (با اکرام و احترام بودن)، و ملایم باشد. آحاد جامعه، انتظار تکریم و صمیمیت از یکدیگر دارند. در آموزه‌های اسلامی به گونه‌های مختلف به رعایت سخن ملایم و قابل فهم^۵ (اسراء، ۲۸) کریمانه (به ویژه در تعامل با والدین)^۶ (اسراء، ۲۳)، تاکید شده است. آنچه ما به زبان می‌آوریم، بر دیگران تأثیر می‌گذارد. انسان‌ها توانایی دارند ضمن صحبت کردن، تشخیص دهند که گفته آن‌ها چه واکنشی در طرف مقابل ایجاد می‌کند. بنابراین، در گفتارها و روابط انسانی، به ویژه در روابط اجتماعی، باید تکریم شأن و شخصیت دیگران را پایه قرار داد. الگوی رفتاری تکریم آمیز در روابط درون شخصی و برون شخصی، نقش سازنده دارد. رفتار اخلاقی، انعکاس ارزش‌های افراد است. ارزش‌ها شامل دامنه‌ای از باورها، انگیزه‌ها و تمایلات درونی است که به شکل‌گیری رفتار بیرونی منجر می‌شود^۷ (پیف، ۲۰۱۲، ص. ۴۰۹۰). بی‌توجهی به زیبایی و دلپسندی و کریمانه بودن سخن، می‌تواند پیامدهای ناخوشایندی از قبیل کاهش اقبال، ایجاد روابط غیر رسمی و کاهش مقبولیت را به دنبال داشته باشد^۸ (زانگ، ۲۰۱۱،

۱. إِيَّاكُمْ وَالْمَرْءَ وَالْخُصْمَةَ فَإِنَّهُمَا يُفْرِصَانِ الْقُلُوبَ عَلَى الْإِخْوَانِ وَيُنْبُتُ عَلَيْهِمَا التَّفَاقُ.

۲. أَمَّا حَقُّ جَلِيسِكَ فَإِنَّ ثَلَيْنَ لَهُ جَانِبَتِكَ وَتُصِفُهُ فِي مُجَازَاةِ اللَّفْظِ وَلَا تَقُومُ مِنْ مَجْلِسِكَ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَمَنْ يَجْلِسُ إِلَيْكَ يَجُوزُ لَهُ الْقِيَامُ عَنْكَ بِغَيْرِ إِذْنِكَ وَتَنْسَى زَلَّاتِهِ وَتَحْفَظُ خَيْرَاتِهِ وَلَا تُسْمِعُهُ إِلَّا خَيْرًا.

۳. الطَّيِّبُ مِنَ الْقَوْلِ.

۴. وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا.

۵. فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا.

۶. قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

7. Piff

8. Zhang

ص. ۱۶۰). در آموزه‌های اسلامی افزون بر توصیه به رعایت کرامت و حقوق انسانی عامه مردم، بر لزوم رعایت کرامت و منزلت افراد مؤمن سفارش مضاعف گردیده است^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج. ۳، ص. ۴۸۸ و کلینی، ۱۴۲۹ق، ج. ۳، ص. ۷۴۵). کرامتی که در سایه رعایت تکریم دیگران حاصل می‌شود، علاوه بر آثار مثبت تربیتی، باعث جلوگیری از تنزل شخصیت شده و آنان را از ناهنجاری‌های رفتاری و اخلاقی مصونیت می‌بخشد. احساس کرامت نفس، انرژی روانی انسان را در حل چالش‌های زندگی افزایش می‌دهد (پناهی، ۱۳۹۴، ص. ۷۶-۷۷). در آموزه‌های اسلامی، یکی از علل شکل‌گیری خودبرتربینی در شاکله شخصیتی انسان را احساس حقارت و کم‌ارزش‌انگاری خویشان، معرفی کرده است^۲ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج. ۲، ص. ۳۱۲ و کلینی، ۱۴۲۹ق، ج. ۳، ص. ۷۶۱). رعایت سخن‌کریمانه در تعامل با دیگران، زمینه‌ساز تحول اخلاقی و شخصیتی و بهبود کنش‌های بیرونی است (پناهی، ۱۴۰۲، ص. ۱۹۱-۱۸۴). کنش کلامی پسندیده، مانع از کینه و حسد شده و دلها را به هم پیوند می‌زند و باعث آرامش می‌گردد. هیچ کلامی همانند کلام نرم، زیبا و دل‌نشین نمی‌تواند روابط را صمیمی و گرم نماید. گفتار زیبا، انسان را به اهدافش نزدیک کرده و تلاش او را قرین موفقیت می‌کند و روابط را بهبود می‌بخشد. حضرت علی (ع) در این رابطه می‌فرماید: هر کس گفتارش نیکو باشد، پیروزی در برابر اوست (پیروزی و ظفر همراه اوست)^۳ (البی‌واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۴۵۶). روابط کلامی زیبا، محبت کردن، تأیید کردن، تشویق کردن، اعتماد کردن و ایجاد احساس امنیت در دیگران، از عوامل ایجاد محبوبیت و مقبولیت بوده و باعث رشد ظرفیت‌های اجتماعی، تعامل اجتماعی و پیشرفت می‌شود (سونت^۴ و دیگران، ۲۰۰۹، ص. ۱۷۴۲). با همدیگر صریح و صادق بودن و روابط کلامی سنجیده و عاطفی، از عناصر ایجاد صمیمیت و همدلی است (استرونک^۵، ۲۰۰۷، ص. ۱۵۱). همدلی به معنای توانایی سهیم شدن در تجربیات هیجانی دیگران (ولم^۶ و دیگران، ۲۰۰۶، ص. ۹۰-۹۸)، برخورداری از توانایی مدیریت و

۱. عَزَّ الْمُؤْمِنُ كُفَّهُ عَنْ أَغْرَاضِ النَّاسِ. مَنْ كَفَّ نَفْسَهُ عَنْ أَغْرَاضِ النَّاسِ أَقَالَ اللَّهُ نَفْسَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

۲. مَا مِنْ رَجُلٍ تَكَبَّرَ أَوْ تَجَبَّرَ إِلَّا لِذَلَّةٍ وَجَدَهَا فِي نَفْسِهِ. مَا مِنْ أَحَدٍ يَتَّبِعُهُ إِلَّا مِنْ ذِلَّةٍ يَجِدُهَا فِي نَفْسِهِ.

۳. مَنْ حَسَنَ كَلَامُهُ كَانَ النَّجَحُ أَمَامَهُ.

4. Sonnett

5. Strong

6. Volem

برانگیختگی عاطفی و تنظیم آن (ریف^۱، و دیگران، ۲۰۱۰، ص. ۳۶۲-۳۶۷) و به معنای توانایی شبیه سازی و تصور حالات درونی و ذهنی دیگران و درک صحیح از حالات شناختی و عاطفی-هیجانی دیگران (نمین مای^۲ و دیگران، ۲۰۰۸، ص. ۵۷۱-۵۸۰)، از مهم ترین و قدرتمندترین ابزار است که می توان به واسطه آن با دیگران رابطه برقرار نمود. همدلی، نقش اساسی در ایجاد انگیزه، افزایش کنش وری های دوستانه، ارتباط صحیح و در ایجاد تعامل مبتنی بر اعتماد و پذیرش دارد (دیکتی^۳، ۲۰۱۱، ص. ۹۶).

۵. تشویق به رعایت توازن کلامی و آوایی و رعایت ادب در گفتار

در آموزه های قرآنی، از بلند حرف زدن نهی شده است^۴ (لقمان، ۱۹). صدای بلند مذموم است و صدای نرم و لطیف، پسندیده است؛ سخن نرم و آرام و معتدل، تأثیر بسیار فراوانی در آرامش انسان خواهد داشت. امیر مؤمنان حضرت علی (ع) می فرماید: بی گمان نرم گویی از بزرگواری اخلاقی است^۵ (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۸، ص. ۲۴)؛ چنان که سخن خشن و با فریاد، روح و روان انسان را ناآرام و مضطرب و کینه ور می کند. نیز آن حضرت فرمود: زنه از سخن زشت، که دلها را کینه ور می سازد^۶ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۹۷). خداوند حکیم سخن با داد و فریاد و خشونت را به آواز خران تشبیه نموده است تا نهایت قبح این گونه سخنی را به تصویر بکشد. مطالعات نشان می دهد که در یک ارتباط اجتماعی، ۹۳٪ از پیام به گونه غیر کلامی فرستاده می شود. از این مقدار ۳۸٪ آن مربوط به لحن و تن صدا و ۵۵٪ نشانه های چهره ای و زبان بدن است و تنها ۷٪ را به صرف کلام و زبان سر مربوط می دانند. درک پیام های غیر کلامی نیازمند توانایی و ظرفیت های ویژه است. کسانی که به فرهنگ ها و قومیت و افراد زیادی تعامل دارند و از تجارب ارتباطی بیشتری برخوردارند در درک و تفسیر پیام های غیر کلامی موفقیت بیشتری دارند و در روابط اجتماعی خویش، توازن کلامی و آوایی را به نحو شایسته رعایت می کنند (پناهی، ۱۴۰۲، ص. ۱۸۵-۱۹۰).

ادب، در تمام رفتارهای انسان جلوه گری دارد. علامه طباطبائی معتقدند: اخلاق عبارت است از

1. Riff

2. Namin May

3. Decety

۴. وَاعْصِ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ.

۵. إِنَّ مِنَ الْكَرَمِ لِينَ الْكَلَامِ.

۶. إِيَّاكَ وَ مُسْتَهْجِنَ الْكَلَامِ فَإِنَّهُ يُوغِرُ الْقُلُوبَ.

ملکات راسخ در روح یا در واقع، وصفی از اوصاف روح؛ اما آداب عبارت است از هیئت‌های زیبایی که اعمال و رفتار آدمی بدان متصف می‌گردد که نحوه صدور این اعمال به اخلاق و صفات روحی شخص بستگی دارد. وقتی انسان متوجه حالات خویش باشد و با ظرافت و زیبایی خاص عملی را انجام دهد، گفته می‌شود مؤدب به آداب است (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۶، ص. ۲۵۵). گفتگوی لطیف و همراه با تحیت و سلام، یکی از جلوه‌های مهم ادب گفتاری در اسلام است که اخلاقی بوده و در آیات مختلف به آن توصیه شده است به عنوان نمونه در قرآن کریم می‌فرماید: پس چون به خانه‌ها درآمیدید، به یکدیگر سلام کنید؛ درودی که نزد خدا مبارك و خوش است^۱ (نور، ۶۱). ای کسانی که ایمان آورده اید، به خانه‌هایی که از شما نیست داخل مشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گوید. این برای شما بهتر است^۲ (نور، ۲۷). نیز می‌فرماید هنگامی که وارد خانه‌ای شدید برخیزستن سلام کنید، سلام و تحیتی از سوی خداوند، سلامی پربرکت و پاکیزه (نور، ۶۱) و چون به شما درود گفته شد، شما به [صورتی] بهتر از آن درود گوید، یا همان را [در پاسخ] برگردانید، که خدا همواره به هر چیزی حسابرس است^۳ (نساء، ۸۶). خداوند متعال گستره کاربرد سلام را به فراتر از دنیای مادی کشانده و یکی از جلوه‌های تحیت در ملکوتیان و بهشتیان را نیز سلام دانسته و آن را ستایش می‌کند^۴ (نحل، ۳۲؛ رعد، ۲۳-۲۴؛ یونس، ۱۰ و واقعه ۲۵-۲۶). سلام کردن، نقطه آغازین کنش‌های متقابل بین فردی و نخستین معنایی است که بین دو کنشگر انتقال می‌یابد. سلام کردن از نمادهای معنادار شفاهی است که وقتی به زبان آورده می‌شود به واسطه معنایی که انتقال می‌دهد، هم بر خود فرد و هم بر طرف مقابل تأثیر می‌گذارد. سلام دادن، انتقال نوعی احساس امنیت روانی و عاطفی از ناحیه کنشگر به فرد مقابل است که به واسطه آن، ارتباطی توأم با امنیت و محبت و صمیمیت برقرار شده و احساس خوشایندی به طرف مقابل انتقال می‌یابد. ارتباطی که با تحیت و سلام آغاز گردد، باعث افزایش محبت و پذیرش و باعث جذب مخاطب می‌شود. سلام و احوال‌پرسی صمیمانه و

۱. فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ.

۲. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ.

۳. وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا.

۴. الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ. وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْهِمْ. وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ. لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا إِلَّا قِيلًا سَلَامًا.

نجیبانه، بهترین و سهل‌ترین و پُردامنه‌ترین روش برای یک ارتباط دوستانه و صمیمانه است. شروع سخن و ارتباط با سلام و تحیت، باعث شکل‌گیری یک ذهنیت مثبت در افراد می‌شود و انگیزه او را برای ادامه ارتباط افزایش می‌دهد. سلام و تحیت، در پذیرش عاطفی و کُنش عاطفی مخاطب نقش سازنده دارد.

روابط کلامی صمیمانه و همراه با ادب و احترام، نقش زیادی در تحول اخلاقی دیگران و در ترویج هنجارهای اسلامی و اخلاقی دارد. آحاد جامعه در یک کنش متقابل با یکدیگر هستند و هر فردی به هر مقداری که التزام به اقتضائات اخلاقی تعامل چهره به چهره داشته باشد، به همان مقدار می‌تواند باعث ایجاد صمیمیت و همدلی گردد. التزام به رفتارهای اخلاقی، نقش سازنده و الگویی در دیگران نیز دارد و باعث ترویج هنجارهای اسلامی و اخلاقی در آحاد جامعه نیز می‌شود. در روان‌شناسی و به خصوص در اندیشه آلبرت بندورا اعتقاد بر این است که بیشتر یادگیری‌های انسان و تأثیرپذیری‌های او، از طریق یادگیری مشاهده‌ای انجام می‌شود. ایشان اعتقاد دارد هرچقدر الگوی مورد مشاهده، از محبوبیت و جذابیت و رابطه عاطفی خوب با الگوگیرنده داشته باشد، تأثیرش زیادتر و بهتر خواهد بود (بندور و بوسی، ۲۰۰۴). حضرت علی (ع) می‌فرماید: هر که درشت‌خوی باشد و خشونت ورزد (دیگران را طرد کند و نپذیرد)، مردم از گرداگرد او بگریزند و هر که بد‌خوی باشد از دوستی و رفاقت دیگران محروم می‌شود^۲ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص. ۲۶۵-۲۶۴).

نتیجه‌گیری

با تأمل در ژرفای آموزه‌های قرآنی و روایات اهل بیت (ع)، این پژوهش به وضوح نشان می‌دهد که دین اسلام نه تنها یک دین رابطه‌ای انسان با خداست، بلکه دین «رابطه‌ای انسان با انسان» نیز هست و برای کیفیت این ارتباط، به ویژه در بُعد کلامی آن، نقشه‌ای دقیق و جامع ارائه کرده است. می‌توان ادعا نمود که «کلام» در نگاه اسلامی، تنها یک ابزار انتقال اطلاعات نیست، بلکه یک «سازه اخلاقی - اجتماعی» است که قدرت آفرینش یا ویرانی جهان روابط انسانی را در خود دارد. آموزه‌های اسلامی، با محور قرار دادن مفاهیمی چون «قول سدید» (سخن استوار و خردپسند) و

1. Bandura, A., & Bussey

۲. مَنْ خَسَنَتْ عَرِيكَتُهُ أَفْقَرَتْ حَاشِيَتُهُ. مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ أَعْوَزَهُ الصَّدِيقُ وَ الرَّفِيقُ. مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ قَلَّاهُ مُصَاحِبُهُ وَ رَفِيقُهُ. لَا وَحْشَةَ أَوْحَشَ مِنْ سُوءِ الْخُلُقِ.

«قول معروف» (سخن پسندیده)، بر پایه‌های انسان‌گرایی و عقلانیت استوار شده‌اند. این نگاه، سخن را از سطح یک کنش روزمره به یک «مسئولیت اخلاقی» ارتقاء می‌دهد که مستلزم دقت، انصاف و پرهیز از لغو و بیهوده‌گویی است. تأکید فراوان بر «قول لین» (سخن نرم) و پرهیز از خشونت کلامی، نشان‌دهنده‌ی درک عمیق اسلام از روانشناسی ارتباطات است. نرم‌گویی، یک تاکتیک مقطعی نیست، بلکه یک استراتژی هوشمندانه برای نفوذ در دل‌ها، مدیریت تعارض‌ها و ایجاد محیطی امن برای گفت‌وگوی سازنده است که پیامد آن، چیزی جز افزایش «سرمایه اجتماعی» نیست. اسلام با توصیه به «قول حسن» (سخن نیکو)، زیبایی‌شناسی را به خدمت اخلاق درآورده است. در این نگاه، زیبایی کلام، تنها در فخامت لغات نیست، بلکه در طنین احترام، طهارت نیت و دلنشینی آن برای مخاطب است. این امر نشان می‌دهد که ارتباط مؤثر، نیازمند هماهنگی بین «محتوای صحیح»، «قالب زیبا» و «نیت پاک» است. فراتر از یک تعارف ساده، «سلام» در منظومه‌ی فکری اسلام، به یک نماد و سنگ بنای تمدن ارتباطی تبدیل می‌شود. سلام، با ایجاد فضایی امن و محبت‌آمیز، پیش‌نیاز هرگونه تعامل سازنده بعدی است و پیام «صلح و امنیت» را پیش از محتوای دیگری منتقل می‌کند. در پایان می‌توان چنین استنباط کرد که سیره‌ی ارتباطی پیشوایان دینی، الگویی زنده و کاربردی از یک «نظریه‌ی ارتباطات متعالی» است؛ نظریه‌ای که «عقلانیت»، «عاطفه»، «اخلاق» و «زیبایی» را در هم می‌آمیزد تا کلام انسان را از اعتبار ساقط نکند و آن را به بادی که در فضای مجازی پراکنده می‌شود، تبدیل نسازد. در دنیای امروز که به رغم فزونی ابزارهای ارتباطی، «انزوای عاطفی» و «خشونت کلامی» به امری شایع بدل شده، بازخوانی این آموزه‌ها نه تنها یک تکلیف دینی، که یک ضرورت انسانی برای خلق جهانی گفت‌وگوپذیرتر و اخلاقی‌تر است. آینده‌ی روابط انسانی در گام برداشتن در مسیری است که پیامبر رحمت ﷺ و امامان سخن ترسیم کرده‌اند: مسیری که در آن، هر کلمه، بذری از مهر می‌شود و هر گفت‌وگو، درختی از صمیمیت می‌آفریند. آنچه ارائه شد، به خوبی نشان می‌دهد که آموزه‌های اسلامی در حوزه روابط کلامی، صرفاً یکسویه توصیه‌ای اخلاقی نیست، بلکه نظامی هوشمندانه از مشوق‌ها (انگیزه‌دهنده‌ها) و بازدارنده‌ها است که با عمیق‌ترین نیازها و غرایز روان‌شناختی انسان در ارتباط است. این همسویی، نشان از فطری و جهان‌شمول بودن این دستورات دارد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه آیت الله ناصر مکارم شیرازی.
- ابن ابی الدنيا، (بی تا)، کتاب العیال، دمشق: دار ابن القیم.
- ابن أبی الحدید، عبد الحمید بن هبة الله (۱۴۰۴ ق)، شرح نهج البلاغة لابن أبی الحدید، قم: مكتبة آية الله المرعشي النجفي.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۶)، الأموال، للصدوق، تهران، کتابچی.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴)، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین
- به روزی لک، غلامرضا (۱۳۹۶)، ماهیت استرژادی فطری (حیثیات اجتماعی در حکمت متعلیه)، سیاست متعالیه، سال پنجم، شماره هفدهم، ص ۲۳-۴۴.
- پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). نهج الفصاحه. تهران، دنیای دانش.
- پناهی، علی احمد (۱۳۹۴)، جوانی فصل شکفتن، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- پناهی، علی احمد (۱۴۰۲) روان شناسی تبلیغ دینی با رویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پناهی، علی احمد (۱۳۹۵)، تربیت اجتماعی با تأکید بر آموزه های تربیتی روانشناختی، پژوهش های اجتماعی اسلامی، شماره ۱۱۱، ص. ۱۵۷-۱۸۲.
- پناهی، علی احمد و جان بزرگی مسعود (۱۳۹۶)، روان شناسی زن و مرد، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۶)، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، منزلت عقل در هندسه معرفت دینی، قم: اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، منزلت عقل در هندسه معرفت دینی، قم: اسراء.
- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسایل الشیعه، قم، آل البیت.
- سیف؛ علی اکبر، (۱۳۹۳)، روان شناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزش چاپ هفتم، تهران، دوران.
- شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق)، نهج البلاغة (للصبحی صالح)، قم: هجرت.
- طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین.
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰)، مکارم الاخلاق، قم: شریف رضی.
- علی بن الحسین، امام چهارم علیه السلام (۱۳۷۶ ش)، الصحیفة السجادية، قم: نشر الهادی.

قرائتی، محسن (۱۳۸۳)، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
 کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، الکافی، تهران، دار الکتب الإسلامية.
 کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۹ ق)، کافی (ط - دار الحديث) - قم، دارالحديث.
 لثی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶)، عیون الحکم و المواعظ، قم، دار الحديث.
 مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳) بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
 مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الإسلامية.
 نوری، حسین بن محمد تقی، (۱۴۰۸) مستدرک الوسائل، قم، آل البيت.
 ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی، (۱۴۱۰) تنبیه الخواطر و نزهة النواظر المعروف بمجموعة ورام، قم، مکتبه فقیه.

Andrei, C; Patricia, I. V; Valentina, Z. (2014). Comparative study between study tracks: math and sciences or humanities, regarding academic motivation and learning strategies in the 9th grade students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 128, 432 – 437.

Bandura, A., & Bussey, K. (2004). On broadening the cognitive, motivational, and sociostructural scope of theorizing about gender development and functioning. *Psychological Bulletin*, 130, 691-701.

Barkoukis, V; Tsorbatzoudis, H; Grouios, G; Sideridis, G. (2008). The assessment of intrinsic and extrinsic motivation and motivation: Validity and reliability of the Greek version of the Academic Motivation Scale. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 15(1), 39–55.

Cooper, H; Patall, E. A; Robinson, C. (2008). The effects of choice on intrinsic motivation and related outcomes: a meta-analysis of research findings. *Psychological Bulletin*, 134(2), 270-300.

De Mamani, A. G, Tuchman, N, & Duarte, E. O. (2010), "Incorporating Religion/Spirituality into Treatment for Serious Mental Illness", *Journal of Cognitive and Behavioral Practice*, 17, 348-357.

Decety, J. (2011). Dissecting the neural mechanisms mediating empathy. *Emotion Review*, 3(1), 92-108.

Fidan, T; Oztürk, I. (2015). The Relationship of the Creativity of Public and Private School Teachers to Their Intrinsic Motivation and the School Climate for Innovation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 195 (,PP 905-914.

- Juvva, S., & Bhatti, R. (2006). Epigenetic Model of Marital Expectations. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 28(1), 61-73.
- Kevin, S. (2010), "The Role Of Religion In Therapy: Time for Psychologists the Have a Little Faith?", *Journal of Cognitive and Behavioral Practice*, 17, 393-400.
- Krippendorff, K. (2019). *Content analysis: an introduction to its methodology* (4th ed.). Sage Publications.
- Krippendorff, K. (2019). The changing landscape of content analysis: Reflections on social construction of reality and beyond. *Communication & Society*, 47(604), 1-27.
- Lai, E.R. (2011). *Motivation: A Literature Review*. [http:// www.Pearson assessments.com/research](http://www.Pearson assessments.com/research).
- Manfredini, M., Breschi, M., & Manzoni, S. (2010). Spouse selection by health status and physical traits. *American Journal of Physical Anthropology*, 141,p 290-296.
- Miller Smedema, S., Chan, F., Yaghmaian, R., DaSilva Cardoso, E., Muller, V., & Keegan, J. (2015). The relationship of core selfevaluations and life satisfaction in college students with disabilities: Evaluation of a mediator model. *Journal of Post-Secondary Education and Disability*, 28(3), 341-358.
- Nummenmaa, L., Hirvonen, J., Parkkola, R & Hietanen, J. (2008). Is emotional contagion special? An fMRI study on neural system for affective and cognitive empathy. *Neuro image*, 43, 571 – 580.
- Özer¹, E., Hamarta, F., & Deniz, E. (2016). Emotional intelligence, core self-evaluation, and life satisfaction. *Psychology*, 7, 145-153.
- Piff, P.K, Stancato D.M, Cote, S, Mendoza-Denton R. & Keltner,D. (2012); "Higher social class predicts increased unethical behavior"; *National Acad Sci*, 109:4086–4091.
- Rizkillah, R., Defina, D., Hastuti, D., Muflikhati, I., Agustin, S. B. F., & Alnour, M. A. (2025). Husband-wife interaction, verbal communication, and subjective well-being in fishermen's families on the South Coast, West Java, Indonesia. In *BIO Web of Conferences* (Vol. 171, p. 04004). EDP Sciences.
- Robbins,Stephe P and Judge, Timothy A.(2015). *Organizational behavior*, Manufactured in the United States of America.

- Son, H., & Kim, N. (2024). Therapeutic Parent–Child Communication and Health Outcomes in the Childhood Cancer Context: A Scoping Review. *Cancers*, 16(11), 2152. <https://doi.org/10.3390/cancers16112152>.
- Sonnette, M.B. And others (2009). Children's Representation of family Relationships, peer information, and school Adjustment. *Developmental Psychology*, V 45, N 6, P 1740-1751.
- Strong, Bryan ,Christine De Vault. (2007). The Mariage And Family Experience Intimate Ralationship In A Changing.
- Teguh Mulyo, M., Nasution, K., Batubara, S., Musawwamah, S., & Abdullah, R. (2023). The Power of Husband-Wife Communication in Building Family Resilience and Preventing Divorce: A Study of Maşlahah Mursalah. *Al-Manahij: Jurnal Kajian Hukum Islam*, 17(2), 125–136. <https://doi.org/10.24090/mnh.v17i2.7651>
- Vollm, B. Taylor, A. Richardson, P. Corcoran, R. Stirling, J. Mckie, S. Deakin, J & Elliott,R.(2006). Neuronal correlates of theory of mind and empathy: A functional magnetic resonance imaging study in a nonverbal task. *Neuro image*, 29, 90- 98.
- Zeytinoglu, S., White, L. K., Morales, S., Degnan, K., Henderson, H. A., Pérez Edgar, K., ... & Fox, N. A. (2025). The roles of parental verbal communication and child characteristics in the transmission and maintenance of social fears. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*.
- Zhang Z. (2011); "On moral hazard of construction project visual organization"; *Procedia Engie*, 12:156-162.